

AQLI ZAIF BOLALARNI IJTIMOY XAYOTGA TAYYORLASH MASALASI DOLZARB PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.7.7.070>

*Abdunazarov Abdumutal Olimovich,
Jizzax davlat pedagogika instituti, Pedagogika-psixologiya va musiqa
yo 'nalishlarida masofaviy ta'lim kafedrasini mudiri*

Annotatsiya. Maqolada aqli zaif bolaga talim tarbiya berish uni jamiyatga, ijtimoiy xayotga moslashtirish haqida fikrlar yuritilgan, aqli zaif bolalarning ta'lim – tarbiya olishlari uchun yaratilgan keng imkoniyatlar, shart-sharoitlar bo'yicha fikr-mulohazalar yuritilgan. Aqli zaif bolalarni ijtimoiy xayotga moslashtirish, ularni mustaqil faoliyatga tayyorlashning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan, bu masalaning mohiyatiga oid qarashlar sanab o'tilgan. Shuningdek maxsus maktab-internatlarining asosiy maqsadi, vazifalari hamda aqli zaif bolaning mustaqil faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishda sub'yektlarning doimiy hamkorlik mexanizmlari zarurati asoslab o'tilgan.

Kalit so'zlar: aqli zaif, integratsiyalashuv, individuallashtirish, maxsus ta'lim, moslashtirish, ijtimoiy, omil, sifat, yo'nalganlik, individual-tipologik hususiyatlar, bilim, ko'nikma, malaka, ijtimoiylashuv, hamkorlik

ПОДГОТОВКА ИНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОТСТАЛЫХ ДЕТЕЙ К СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ КАК АКТУАЛЬНОЕ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

*Абдуназаров Абдумутал Олимович,
Джизакский государственный педагогический институт, заведующая
кафедрой дистанционного обучения педагогической психологии и музыке*

Аннотация. В статье рассматривается воспитание умственно отсталых детей и их адаптация к обществу и социальной жизни, а также широкий спектр возможностей и условий, созданных для воспитания умственно отсталых детей. Описаны особенности адаптации умственно отсталых детей к общественной жизни, их подготовка к самостоятельной деятельности, а также перечислены взгляды на сущность этого вопроса. Основные цели и задачи специальных школ-интернатов, а также необходимость постоянного сотрудничества между субъектами в формировании навыков самостоятельного мышления умственно отсталого ребенка.

Ключевые слова: умственная отсталость, интеграция, индивидуализация, специальное образование, адаптация, социальный, фактор, качество, направленность, индивидуально-типологические характеристики, знания, умения, квалификация, социализация, сотрудничество

PREPARATION OF INTELLECTUALLY RELATED CHILDREN FOR SOCIAL LIFE AS A CURRENT PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

*Abdunazarov Abdumutal Olimovich,
Jizzakh State Pedagogical Institute, Head of the Department of Distance
Learning of Pedagogical Psychology and Music*

Abstract. The article discusses the education of mentally retarded children and their adaptation to society and social life, as well as the wide range of opportunities and conditions created for the education of mentally retarded children. The

peculiarities of the adaptation of mentally retarded children to social life, their preparation for independent activity are described, and the views on the essence of this issue are listed. The main goals and objectives of special boarding schools, as well as the need for constant cooperation between the subjects in the formation of independent thinking skills of the mentally retarded child.

Keywords: mental retardation, integration, individualization, special education, adaptation, social, factor, quality, orientation, individual-typological characteristics, knowledge, skills, qualifications, socialization, cooperation

Kirish. Mamlakatimizda ro‘y berayotgan iqtisodiy va ijtimoiy hayotning tubdan o‘zgarishi aqli zaif bolalarni ijtimoiy himoya qilish muammosining favqulodda dolzarblashuviga olib keldi. Bir tomondan, umummilliy davlat tasarrufidan chiqarish, bozor islohotlari, ikkinchi tomondan, ijtimoiy ekologiya holatining yomonlashuvi, birinchi navbatda, aqli zaif bolalar tug‘ilishining ko‘p marta o‘sishi jamiyatning shunga muvofiq shakllanishiga olib keldi. Butun ijtimoiy guruh aqli zaif bolalar, ular uchun umuman olganda ijtimoiy himoyaning alohida tizimini va xususan, davlat ijtimoiy siyosatini yaratish zarurligini ko‘rsatmoqda.

“2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” ning 66-maqsadi aynan rivojlanishida turli muammolari bo‘lgan bolalar va kattalarni to‘laqonli turmush tarzi bilan ta‘minlashda sifatli ta‘lim xizmatlarini kuchaytirish va bu jarayonga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish ko‘zda tutilgan [1]. Jumladan, Taraqqiyot strategiyasida talim sifatini oshirish bo‘yicha 2022-yilda quyidagi vazifalarni bajarish belgilab berildi. Ular: o‘rta ta‘lim tizimini zamon talablariga moslashtirish; umumiy o‘rta talim muassasalarida darsliklarni yangilash dasturini amalga oshirish; taraqqiyot strategiyasida inson qadrini ulug‘lashga yo‘naltirilgan ijtimoiy himoya siyosati; nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish; nogironlik belgisi bo‘yicha kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik, nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari, yerkinliklari va qonuniy manfaatlarini ro‘yobga chiqarishda teng sharoitlarni va ularni buzganlik uchun javobgarlikning muqarrarligini ta‘minlash; nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini taminlovchi inklyuziv talim va ishga joylashtirish tizimini takomillashtirish; nogironlikni belgilashning ijtimoiy modeliga bosqichma-bosqich o‘tish kabi muhim vazifalar belgilandi. Sanab o‘tilgan vazifalar alohida ehtiyojli bolalarni umumiy o‘rta ta‘lim davrida XXI asr uchun zarur bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularda kasb-hunarga oid va turli munosabatlarda o‘zini namoyon qilish kompetensiyalarini shakllantirish bo‘yicha maqsadli va tizimli chora-tadbirlarsiz amalga oshiriladi.

Zamonaviy sharoitda aqli zaif bolalarni ijtimoiy himoya qilish ijtimoiy-tibbiy muammo toifasidan umumiy ijtimoiy vazifaga aylanib bormoqda, bu birinchi navbatda insonning butun ijtimoiy-madaniy muhitini optimallashtirish uchun tizimli o‘zaro ta‘sirni o‘z ichiga oladi. Shuning uchun bugungi kunda aqli zaif bolalarni ijtimoiy himoya qilish tizimini ham ushbu hodisani turli darajadagi jamoat bilan bog‘liq holda takomillashtirish yo‘nalishlarini o‘rganish dolzarb ilmiy va amaliy muammodir. Aqli zaif bolalarni ijtimoiy himoya qilish muammolarini o‘rganishning dolzarbligi ko‘p jihatdan nafaqat ilmiy vazifalar, balki amalga oshirilayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar sharoitida mamlakatimizda ijtimoiy himoya mexanizmini amaliy takomillashtirish ehtiyojlari bilan ham belgilanadi. Mamlakatimizda mazkur mexanizmni ishlab chiqish va joriy etish, huquqiy davlat qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish kabi global muammolardan kam bo‘lmagan dolzarb vazifadir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Respublikamizda maxsus ta‘lim muassasalarida, inklyuziv va tayanch sinflar ochilgan umumta‘lim maktablarida aqli zaif bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab, maktab-internatlarida

bolalarning ijtimoiy xayotga tayyorlash ko'nikmalarini shakllantirish va ularni maktab ta'limiga tayyorlash masalasi qator olimlarning tadqiqot ishlarida umumiy holatda tadqiq etilgan. Ya'ni aqli zaif bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularning nuqsonlarini korreksiyalash, oilada nogiron farzandni tarbiyalashning ilmiy-nazariy, metodik asoslari S.Sh.Aytmetova, L.R.Mo'minova, R.Sh.Shomaxmudova, G'.B.Shoumarov, K.Mamedov, M.I.Sagatov, Sh.M.Amirsaidova, D.A.Nurkeldieva, L.Sh.Nurmuxammedova, P.M.Pulatova, M.P.Xamidova va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan [2].

Hamdo'stlik mamlakatlarida qator olimlar jumladan, A.N. Graborov, E. Segen, G.M. Dulnev, A.M. Il'erbakov, V.V. Kamenko, V.P. Myasnyev, B.I. Pinskiy, G.V. Vasenkov, A.B. Menkov, A.M. Ye.A. Kovalev, N.P. Pavlov, S.L. Mirskiy, V.A. Shinkarenko, L.M. Shvars, K.N. Kornilov, N.D. Levitov, K.K. Platonov, O.I. Kukushkina, N.N. Malofeevlarining ilmiy izlanishlarida aqli zaif o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasini tashkil etish, ularda hayot uchun zarur ijtimoiy ko'nikma va malakalarni, oddiy mehnat uquvlarini rivojlantirish masalalari tadqiq qilingan.

Natijalar va mulohaza. Oxirgi yillarda tabiiy fanlarning rivojlanishi natijasida oligofreniyaning etiologiyasi va patogenezi haqidagi ma'lumotlarga tayanish ustuvorlik qilmoqda. Natijada tibbiyotda etiopatogenetik prinsiplar asosida oligofreniyaning klassifikatsiyasi katta o'rin egallab bormoqda. Bu yo'nalishda tibbiyot fanlari doktori, professor G.Ye. Suxarevaning klassifikatsiyasi keng tarqalgan bo'lib, olim tomonidan oligofreniyaning bir qator formalari ajratib ko'rsatilgan.

Endogen tabiatli oligofreniya. Bunda ota-onalarning jinsiy xo'jayralari buzilishi bilan bog'liq bo'ladi. Gametopatiya: daun sindromi; haqiqiy mikrotsefaliya; teri va suyak tizimi buzilishlari bilan bog'liq aqli zaiflik va b.

Enzimopatik oligofreniya. Bunda irsiy kasalliklar bilan bog'liq bo'lib, ular fenilketonuriya, galaktozuriya va boshqa enzimopatiyalar mavjud.

Ilk bolalik davrida bolaga ta'sir qilgan jarohatlar sababli kelib chiqqan aqli zaiflik: bosh miya jarohatidan; asfiksiya (tug'ish paytidagi)dan; ilk davrda neyroinfeksiyalanishdan va hokazo.

Homiladorlik paytida xomilaning jarohatlanishi bilan bog'liq aqli zaiflik, ya'ni antenatal, fetopatiya, embriopatiya: onadagi zaharlanish oqibatlarini yoki gormonal buzilishlar; chaqaloqning gemolitik kasallanishi va b [3].

Kasalliklarning xalqaro klassifikatsiyasining 10 - qayta ko'rilishida aqli zaiflikning 4 ta darajasi ajratib berildi:

yengil — IQ 50—69 va yosh jihati 9—12 yosh

o'rta — IQ 35—49 va yosh jihati 6—9 yosh.

og'ir — IQ 20—34 va yosh jihati 3—6 yosh.

chuqur og'ir — IQ 20 dan past. yosh jihati 3 yosh

Mariya Semyonovna Pevzner klassifikatsiyasida asosiy intellekt defekti tuzilishiga tavsif berish bilan bir qatorda neyrodinamik, psixopatologik va boshqa buzilishlar differensiyalanib, ish qobiliyati va bilish faoliyatiga turlicha ta'sir etadigan boshqa buzilishlar ham ko'rsatib o'tilgan [4].

Psixolo-pedagogik korreksiya uslublarini differensiyalash maqsadida oligofreniyaga tizimli yondashish amaliyotda o'z natijasini berdi. M.I.Perova aqli zaif bolalarda matematik tasavvurlar va elementar bilimlarni rivojlantirish metodikasiga oid tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etgan. Jumladan, matematika o'qitish metodikasining muhim tarkibi: sonlarni nomerlash, og'zaki va yozma hisoblash ko'nikmalarini shakllantirish, asosiy miqdorlar va ularning o'lchovlarini o'rganishning ratsional sistemasini tuzish muammosini yechish borasida va o'qitishning samarali metod va usullarini yaratish boyicha tadqiqot olib borgan [5].

Sog'lom bolalar orasida bo'sh o'zlashtiruvchi yoki pedagogik jarayonda passiv bolalar mavjud bo'lib, ularning bu holati nafaqat aqliy rivojlanish muammosi bilan,

balki jarayonga qiziqishning passivligi bilan ham tavisflanadi. Bu esa, bolaning atrofga moslashishini qiyinlashtiradi. L.S.Vigotskiy “Bolalarning rivojlanishi uning tez su’ratlarda o‘zining tengdoshlaridan o‘zib ketishi bilan tavsiflanmaydi, aksincha, uning atrof-muhitni o‘rganish yo‘lida turli faoliyatlarni egallashga qiziqishi bilan baholanadi”, deya ta’kidlab o‘tadi [6]. Aqli zaif bolalarda bilishga va atrofga qiziqishning pasayishini oldini olish bo‘yicha L.S.Savina tomonidan olib borilgan izlanishlar ham ahamiyatli bo‘lib, uning fikricha; “Bolalardagi “intellektual passivlik” ning sababi ularda o‘qish, o‘yin va boshqa turli faoliyatlarga qiziqishning etarli shakllanmaganligidadir” [7].

G‘.B.Shoumarov aqli zaif bolalarning ijtimoiylashuvi hamda oilaviy hayotga tayyor bo‘lishlarini ta’minlashga yo‘naltirilgan, hozirgi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan holda amaliyotda samarali qo‘llanilib kelinayotgan tavsiyalarni ishlab chiqqan [8].

Demak, intellektida kamchiligi bor bolalarni ijtimoiy himoya qilish va boshqa ijtimoiy ahamiyatga ega muammolariga, shuningdek, bunday bolani tarbiyalayotgan oila duch keladigan qiyinchiliklarga qiziqish doimiy ravishda oshib bormoqda, buning isboti sifatida ayni muammolar bo‘yicha ilm olamida keskin ortib borayotgan tadqiqotlar, monografiya, kitob, maqola va boshqa ko‘plab amaliy ishlarni keltirib o‘tish mumkin.

Afsuski, hozirgi kunga qadar O‘zbekistonda aqli zaif bolalarni ijtimoiy hayotga jalb qilish va ularni to‘liq ijtimoiy himoya qilish, asosiy ehtiyojlarni qondirish qobiliyati va manfaatlarini amalga oshirishni kafolatlaydigan yaxlit, samarali tizim ishlab chiqilmagan. Aqli zaif bolalarni ijtimoiy himoya qilishni davlat siyosati nuqtai nazaridan takomillashtirish tizimi ham ilmiy jihatdan yaxshi rivojlanmagan[9]. Aqli zaif bolalar jamiyatning ijtimoiy-demografik tuzilishida muhim o‘rin egallagan va yoshi, jinsi va ijtimoiy mavqei bo‘yicha turlicha bo‘lgan aholining alohida ijtimoiy guruhini tashkil qiladi. Ushbu ijtimoiy guruhning o‘ziga xos xususiyati sog‘liqni saqlash, rehabilitatsiya, mehnat va mustaqil hayotga bo‘lgan konstitutsiyaviy huquqlarini mustaqil ravishda amalga oshira olmaslikdir. O‘zbekistondagi barcha bolalar uchun Konstitutsiya bilan kafolatlangan teng huquqlarga qaramasdan, aqli zaif bolalarda ushbu huquqlarni amalga oshirish imkoniyatlari har xil va ularning ota-onalarining ijtimoiy mavqeiga bog‘liq[10].

Davlat tomonidan kafolatlangan huquqlarni amalga oshirish va asosiy ehtiyojlarini qondirish, shuningdek, aqli zaif bolalarni jamiyatga yanada qamrab olish oila, maktab, davolash va rehabilitatsiya muassasalari, butun jamiyat tomonidan amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar va O‘zbekiston jamiyati hayotining barcha jabhalarida bozor munosabatlariga o‘tish munosabati bilan aqli zaif bolalarni ijtimoiylashtirish bilan bog‘liq eski va yangi ijtimoiy muammolarning paydo bo‘lishi keskinlashmoqda, ularni hal qilish zarurati kuchaymoqda. Aholi ushbu guruhining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan yangi differensial yondashuvlarni hamda samarali hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

O‘zbekistondagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar vaziyatning keskinlashishiga, atrof-muhitning degradatsiyasiga, aholining daromadlari va turmush sifati bo‘yicha tabaqalanishiga, pullik tibbiy va ta’lim xizmatlariga o‘tishga, oilaning qadrsizlanishiga olib keldi. Ijtimoiy institut sifatida, to‘liq bo‘lmagan oilalar sonining ko‘payishi, ko‘cha bolalari va aqli zaif bolalar sonining ko‘payishi, aholining marginallasuvi, jamiyatdagi axloqiy me’yorlar va qadriyatlarining o‘zgarishi, bu holatlarning barchasi aqli zaif bolalarning ko‘plab ijtimoiy muammolarining paydo bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatadi[11].

Aqli zaif bolalarning asosiy ijtimoiy muammolari ularning sog‘lig‘ini muhofaza qilish va ijtimoiy moslashish, ta’lim va ish bilan ta’minlash huquqlarini amalga oshirishdagi to‘siqlardir. Pullik tibbiy xizmatlarga, pullik ta’limga o‘tish, davlat

infratuzilmasi binolarida arxitektura-qurilish muhitining nogiron bolalarning alohida ehtiyojlari uchun yaroqsizligi, qolgan qismiga ijtimoiy sohani davlat tomonidan moliyalashtirish, ularni jamiyatga kiritish jarayonlarini murakkablashtiradi [12].

Intellektida kamchiligi bor bolalarning alohida muhim ijtimoiy muammosi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, muassasalar va tashkilotlarning mansabdor shaxslarining aqli zaif bolalarning sog'lig'ini saqlash va ijtimoiy rehabilitatsiya qilish hamda mustaqil yashash huquqlarini amalga oshirish uchun javobgarligini belgilovchi maxsus qonunlar va qoidalarining yo'qligi hisoblanadi. Aqli zaif bolalarning jamiyatga qo'shilishi bilan bog'liq ijtimoiy muammolarini hal etish faqat aholini ijtimoiy muhofaza qilish, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, madaniyat, ta'lim, transport organlari ishtirokida kompleks bo'lishi mumkin. Ijtimoiy rehabilitatsiyaning yagona, yaxlit tizimini ishlab chiqishda bo'lgani kabi turli davlat va jamoat tuzilmalarining kompleks o'zaro hamkorligida imkoniyati cheklangan bolalarning shunday moslashuv darajasiga erishish mumkinki, ular kelajakda mehnat qilishlari va mamlakat iqtisodiyoti rivojiga o'z hissalarini qo'shishlari mumkin.

Xulosa. Hozirgi vaqtda aqli zaif bolalarni tashqi va ichki omillar, kasalliklar yoki shikastlanishlar ta'sirida yuzaga keladigan tizimli buzilishlar mavjudligi bilan bog'liq ijtimoiy muammo sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq, bu esa ma'lum turdagi jismoniy faoliyat uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarning rivojlanishini yo'qotishi yoki nomukammalligiga olib keladi. Bolalarning sog'lig'i buzilishi fenomenining ko'p qirrali va murakkabligi ilmiy adabiyotlarda uni baholashning noaniqligiga va bolalar nogironligining ijtimoiy, tibbiy va huquqiy modellarini yaratishga olib keldi.

Aqli zaif bolalarning mavqei jamiyat tomonidan ularning ijtimoiylashuvi va jamiyatga qo'shilishi, ushbu aholi guruhining marginallashuvi jarayonini sekinlashtiradigan ijtimoiy to'siqlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan, nogiron bolalarni yangi O'zbekiston sharoitiga moslashtirish muammosi dolzarb ahamiyatga ega.

Aqli zaif bolalarga nisbatan davlat ijtimoiy siyosati chora-tadbirlarining mazmuni va ustuvorligi mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning umumiy strategiyasi va davlatning moliyaviy imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq. Shuni e'tirof etish kerakki, "Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida"gi qonuni har doim ham amalga oshirilmaydi va nogiron bolalarga ko'plab muassasalar, shu jumladan sog'liqni saqlash xizmati tomonidan yuqori saviyada xizmat ko'rsatilmaydi. Maxsus moslashuvlar yo'qligi sababli ta'lim muassasalarida aqli zaif bolalar ta'limga to'liq qamrab olinmaydi, nogiron bolalar sonining o'sishini hisobga olgan holda, sog'liqni saqlash va rehabilitatsiya qilish bo'yicha ijtimoiy siyosatga innovatsiyalarni amalga oshirish mamlakatimizdagi ijtimoiy-demografik vaziyatni yumshatishga yordam beradi hamda uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarda yangi o'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. /Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., № 06/22/60/0082.

Пулатова Х.М. Активизация речевой деятельности детей дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Автореферат дисс. канд. псих. наук. - Санкт Петербург, 1994. - С. 22.

Груня Ефимовна Сухарева "Клинические лекции По психиатрии Детского возраста" 1955. Москва. -С. 25.

Певзнер М. С. Дети-олигофрены (изучение детей олигофренов в процессе их воспитания и обучения). – М. Просвещение, 1959. -С. 17.

Мастюкова Е.М. Лечебная педагогика. Ранний дошкольный возраст. М.: "Владос", 1997. – 304 с.

Виготский Л.С. Вопросы детской психологии -СПб.: Союз, 1997. -224 с.

Морозова Н.Г. Формирование познавательных интересов у аномальных детей. "Издательство". Москва. 1991 г. -С. 9.

Shoumarov G'.B. Oilada huquqiy tarbiya -T.: "O`zbekiston", 1991. -B. 40.

Nogiron bolalarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish bo'yicha asosiy tushunchalar lug'ati / ed. Guslyakova L.G. – Barnaul, ASU nashriyoti. 1997. – B. 63.

Mutaxassisning qo'llanmasi - Nogironlar bilan ijtimoiy ish. – M.: VLADOS, 2000. – 153 b.

Abdunazarov, A. (2020). Imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvini o'rganishning innovatsion usullari // Архив Научных Публикаций ЖСПИ.

Qodirova F., Xurvalieva T. Mehribonlik uylarida tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish / Uslubiy qo'llanma. T.: Abu matbuot-konsalt, 2015. 80 b.